

<https://doi.org/10.31108/2.2023.1.28.3>
УДК 159.88:351.74

**Людмила Карамушка, Оксана Креденцер, Кіра Терещенко,
Тарас Карамушка, Андрій Трофімов, Олександр Вісіч,
Лариса Полівко, Дар'я Трофімова, Роман Зварич**

ЗВ'ЯЗОК КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ У КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ У ВІЙСЬКОВИХ, ЯКІ ЗАЗНАЛИ АМПУТАЦІЇ, З ЇХ ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНИМИ ХАРАКТЕРИСТИКАМИ

Карамушка Людмила, Креденцер Оксана, Терещенко Кіра, Карамушка Тарас, Трофімов Андрій, Вісіч Олександр, Полівко Лариса, Трофімова Дар'я, Роман Зварич. Зв'язок копінг-стратегій у кризових ситуаціях у військових, які зазнали ампутації, з їх освітньо-професійними характеристиками.

Вступ. Вивчення копінг-стратегій у подоланні кризових ситуацій є важливою складовою проблеми, яка стосується стрес-долаючої поведінки або копінг-поведінки особистості.

Мета: емпірично дослідити зв'язок копінг-стратегій у військових, які зазнали ампутації, з їх освітньо-професійними характеристиками.

Методи: Методика «Шкала COPE» (Carver, Scheier & Weintraub), анкета-паспортника, статистичні методи (описові статистики, кореляційний аналіз (коефіцієнт кореляції Пірсона)).

Результати. Визначено, що більшість опитаних використовує такі активні та продуктивні копінг-стратегії як «планування подолання» та «позитивне переформулювання й особистісне зростання», а майже половина опитаних використовує копінг-стратегії «прийняття» та «активний копінг». Констатовано значне використання військовими різноманітних пасивних та непродуктивних копінг-стратегій, спрямованих на уникнення вирішення проблеми. Доведено наявність статистично значущого зв'язку копінг-стратегій у кризових ситуаціях у військових, які зазнали ампутації, та їхніми освітньо-професійними характеристиками.

Висновки. Отримані результати можуть бути використані для розробки технології психосоціальної реабілітації військових, які зазнали ампутації.

Ключові слова: копінг-стратегії, військовослужбовці, поранені, військові, які зазнали ампутації, освітньо-професійні характеристики військових.

Karamushka, Liudmyla, Kredentser, Oksana, Tereshchenko, Kira, Karamushka, Taras, Trofimov, Andrii, Visich, Oleksandr, Polivko, Larysa, Trofimova, Daria, Zvarych, Roman. The relationship between military amputees' coping strategies and their educational and professional characteristics.

Introduction. Coping strategies used in overcoming crisis situations is an important component of stress-overcoming behavior, or coping behavior of the individual.

Aim: to empirically investigate the relationship between coping strategies used by military amputees and their educational and professional characteristics.

Methods: the COPE scale (Carver, Scheier, & Weintraub), passport questionnaire, statistical methods (descriptive statistics, correlation analysis (Pearson's correlation coefficient)).

Results. It was found that the majority of respondents used active and productive coping strategies such as «coping planning» and «positive reformulation and personal growth», and almost every second respondent used «acceptance» and «active» coping strategies. A significant number of the military used various passive and unproductive coping strategies to avoid solving problems. There was a statistically significant relationship between the coping strategies used by military amputees and their educational and professional characteristics.

Conclusions. The obtained results can be helpful in developing military amputees' psychosocial rehabilitation technology.

Keywords: coping strategies, military personnel, wounded, military amputees, educational and professional characteristics of military personnel.

Вступ. Повномасштабне вторгнення росії в Україну, що сталося 24 лютого 2022 року, призвело до виникнення в суспільстві різноманітних соціальних, політичних, економічних та психологічних змін. У психологічному контексті зміни стосуються насамперед психічного здоров'я військовослужбовців. Адже ведення військовослужбовцями бойових дій під час повномасштабного вторгнення рф в Україну відбувається в екстремальних умовах, які характеризуються високим рівнем стресу, наявністю великої кількості травмуючих чинників, небезпекою для життя та здоров'я (Коkun та ін., 2022; Коkun та ін., 2022).

Окрім того, негативною стороною такої діяльності є те, що військовослужбовці отримують поранення. Поряд з фізичною реабілітацією поранених військовослужбовців важливе місце займає їх психологічна реабілітація (Блінов & Степаненко, 2015; Блінов & Тімкін, 2021; Блінов, 2022). О.П. Ковальчук (2015) зазначає, що у разі поранення військовослужбовці починають страждати психічними розладами та відчувати труднощі у процесі адаптації до подальшого життя: їх уявлення про себе, як правило, характеризуються низькою самооцінкою, відкиданням і неприйняттям себе, високою тривожністю, зосередженням на обмеженнях, пов'язаних із процесом лікування у військовому медичному закладі. У такий період, зазначає дослідник, особливо гостро постає питання психологічної безпеки військовослужбовців, які переживають стан невизначеності, розгубленості, дискомфорту через поранення, і виникає потреба у їх соціально-психологічній адаптації до наслідків поранення. Аналіз літератури показує, що з 2014 року в Україні є певний досвід надання такої допомоги, зокрема за допомогою біо-психо-соціо-онтологічної моделі допомоги пораненим (Кісарчук, Омельченко, Лазос & Литвиненко, 2015).

Особливої уваги в цьому контексті потребують поранені військовослужбовці, що зазнали ампутації (Блінов & Тімкін, 2021). Адже ампутанти переживають фізичний біль високого ступеня і психологічні страждання, пов'язані з втратою цілісності тіла, довгим періодом адаптації до життя в нових тілесних кордонах тощо. У ситуаціях кризи психіка опиняється в стані стресу, який допомагає вижити, але може призводити до негативних наслідків. Досвід зарубіжних країн показує, що у випадку належної інтенсивної фізичної та психологічної реабілітаційної допомоги ампутувани мають високі показники ефективної інтеграції у суспільне життя (Ladlow et al., 2015).

Тому, на нашу думку, важливого значення набувають питання, пов'язані з дослідженням копінг-стратегій у кризових ситуаціях. Адже аналіз літератури показує, що вивчення копінг-стратегій у подоланні кризових ситуацій є важливою складовою проблеми, яка стосується стрес-долаючої поведінки або копінг-поведінки особистості (Карамушка, 2020; Карамушка, Креденцер & Терещенко, 2021; Lazarus & Folkman, 1984).

Дослідження копінг-стратегій у військовослужбовців, зокрема під час бойових дій, раніше виступали предметом спеціальних досліджень вітчизняних науковців (Мушкевич & Пасічник, 2022; Турецька & Штольцель, 2016; Ярмольчик, 2021).

Що стосується аналізу копінг-стратегій у військовослужбовців, котрі зазнали ампутації, то аналіз літератури показує, що певні аспекти цієї проблеми досліджувались зарубіжними вченими (Bates & Mason, 2014; Ferguson, Sperber & Gomez, 2004; Desmond & MacLachlan, 2006; Tuncaу & Musabak, 2015).

Так, наприклад, Т. Tuncaу & І. Musabak (2015), досліджуючи взаємозв'язок між посттравматичним зростанням та копінг-стратегіями у турецьких військових ветеранів, що поранені в бойових діях з ампутаціями нижніх кінцівок, показали, що копінг-стратегії, орієнтовані на вирішення проблеми, є важливими предикторами посттравматичного зростання. Зокрема, спостерігались сприятливі впливи стратегій релігія, прийняття, планування та активне подолання, і негативні наслідки інших стратегій подолання, таких як заперечення та поведінкове уникнення.

Аналізуючи копінг-стратегії людей, що втратили руку, в часовій перспективі, Е. Bates & R. Mason (2014) виявили, що стратегії подолання з часом змінюються. У короткостроковій перспективі використовували стратегії включали уникнення, переробку досвіду травми, пошук допомоги та збереження контролю. У довгостроковій перспективі стратегії включали прийняття/звільнення, поновлення на роботі та коригування професійних ролей.

Вплив копінг-стратегій на психосоціальну адаптацію ветеранів похилого віку з втраченими кінцівками дослідили D. Desmond & M. MacLachlan (2006). Результати їхніх досліджень показали, що копінг-стратегії були важливими предикторами психосоціальної адаптації. Уникнення було тісно пов'язане з психологічним стресом і поганою адаптацією. Навпаки, вирішення проблем було негативно пов'язане з депресивною та тривожною симптоматикою, в той час як пошук соціальної підтримки був негативно пов'язаний із симптомами депресії та позитивно пов'язаний із соціальною адаптацією.

Щодо досліджень українськими дослідниками копінг-стратегій у військових, що зазнали ампутації, то, наскільки нам відомо, це не виступало предметом спеціальних досліджень.

Мета дослідження: емпірично дослідити зв'язок копінг-стратегій у кризових ситуаціях у військових, які зазнали ампутації, з їхніми освітньо-професійними характеристиками.

Завдання дослідження:

1. Дослідити вираженість копінг-стратегій у кризових ситуаціях у військових, які зазнали ампутації.
2. Проаналізувати зв'язок копінг-стратегій у кризових ситуаціях у військових, які зазнали ампутації, із їхніми освітньо-професійними характеристиками.

Методика та організація дослідження.

Для дослідження копінг-стратегій у кризових ситуаціях у військових використовувалась методика «Шкала COPE» (Carver, Scheier & Weintraub, 1989). Методика дає можливість діагностувати 15 копінг-стратегій, які відображають широкий спектр продуктивних і непродуктивних копінг-стратегій у кризових ситуаціях, включаючи кілька типів уникнення подолання, схильність до вживання психоактивних речовин, схильність звертатися до релігії в стресових життєвих ситуаціях і схильність покладатися на соціальну підтримку у двох формах – інструментальній та емоційній.

Для з'ясування зв'язку копінг-стратегій у кризових ситуаціях у військових з їхніми освітньо-професійними характеристиками використовувалася авторська *анкета-паспортника*.

Статистична обробка даних здійснювалась за допомогою програми SPSS (версія 22). Використовувались описові статистики, кореляційний аналіз (коефіцієнт кореляції Пірсона).

У дослідженні взяли участь військові, котрі зазнали ампутації та перебували на лікуванні у таких медичних закладах: Науково-дослідний інститут реабілітації осіб з інвалідністю (навчально-науково-лікувальний комплекс) Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова, Житомирський базовий військовий госпіталь на базі Військової частини А1065 Міністерства оборони України (м. Житомир), Державне некомерційне підприємство «Центр комплексної реабілітації «Галичина» (м. Львів).

Діагностична робота проводилась у відділеннях лікарень за безпосередньою участю психологів-дослідників. Всього було роздано 212 комплектів методик. Опитування проводилось за добровільною згодою.

Отримано відповідей від 169 військових. 43 військових відмовились брати участь у дослідженні. Основні причини відмови: відсутність бажання в цілому брати участь у дослідженні (23 особи); у зв'язку з проблемами з фізичним здоров'ям (18 осіб), психологічні методики можна заповнювати тільки за згоди командира (2 особи).

За соціально-демографічними характеристиками учасники дослідження розподілялись у такий спосіб. За *статтю*: у дослідженні взяли участь тільки чоловіки. За *віком* опитані розподілились так: 17,3% – до 27 років, 29,3% – від 28 до 35 років, 33,3% – від 36 до 45 років, і 20,0% – від 46 до 55 років.

Щодо **освітньо-професійних характеристик**, то учасники опитування були розподілені таким способом (табл. 1). За *рівнем освіти* респонденти розподілились так: базова середня – 18,9%, середня технічна – 38,5%, незакінчена вища – 8,3%, вища – 29,6%, декілька вищих освіт – 4,7%. *Щодо професійної сфери до війни*, то 21,3% респондентів були у військовій сфері, 11,8% – на державній службі, 39,6% – у виробництві та ІТ, 10,7% – у підприємстві та бізнесі, 16,6% – у сфері послуг та торгівлі.

Освітньо-професійні характеристики досліджуваних

Характеристики	Категорії	Частота (у %)
Рівень освіти	базова середня	18,9
	середня технічна	38,5
	незакінчена вища	8,3
	вища	29,6
	маю кілька вищих освіт або науковий ступінь	4,7
Професійна сфера до війни	військова сфера	21,3
	державна служба та освітньо-культурна сфера	11,8
	виробництво, ІТ-технології	39,6
	підприємництво та бізнес	10,7
	сфера послуг та торгівлі	16,6
Посада	працівник	70,4
	лінійний менеджер	8,3
	менеджер середнього рівня	11,8
	топ-менеджер	9,5

Результати дослідження та їх обговорення.

Відповідно до *першого завдання дослідження* нами було визначено вираженість копінг-стратегій у кризових ситуаціях у військових, котрі зазнали ампутації.

Спочатку проаналізуємо особливості використання військовими *активних, продуктивних копінг-стратегій у кризових ситуаціях*. Дані, наведені на рис. 1, свідчать про те, що значна частина військових, які зазнали ампутації, використовують активні, продуктивні копінг-стратегії. Так, понад двох третин опитаних (75,1%) мають високий рівень вираженості такої копінг-стратегії як «планування подолання». Більше половини опитаних (60,4%) використовують «позитивне переформулювання та особистісне зростання». Приблизно така ж кількість військових (58,6%) мають високий рівень вираженості копінг-стратегії «прийняття». І значно меншій частині опитаних (45,6%) характерний високий рівень вираженості копінг-стратегії «активний копінг».

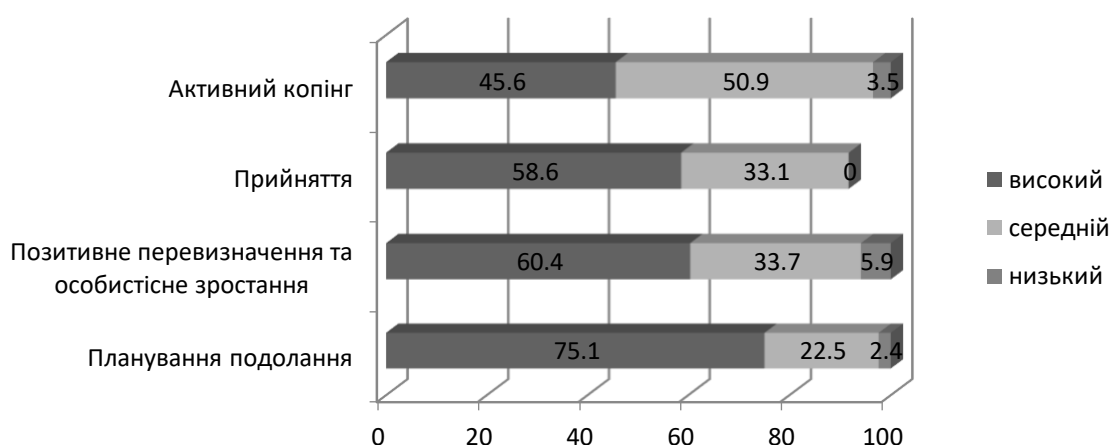

Рис. 1. Вираженість активних, продуктивних копінг-стратегій у кризових ситуаціях у військових, які зазнали ампутації (у % від загальної кількості опитаних)

Позитивно, без сумніву, можна оцінити наявність у значної кількості військових, які зазнали ампутації, копінг-стратегій, спрямованих на прийняття дійсності і важкої стресової ситуації, реалізацію спроби переосмислити стресову ситуацію у позитивному ключі та

обмірковування того, як діяти для подолання трудової життєвої ситуації, розробки стратегій поведінки. Водночас можна говорити про те, що існує деякий *розрив* між названими стратегіями і активними кроками або прямими діями військових, спрямованими на подолання вираженої стресової ситуації, які реалізуються за допомогою копінг-стратегії «активний копінг».

Що стосується використання військовими, які отримали тяжке поранення, зазнали ампутації, *активних, непродуктивних копінг-стратегій у кризових ситуаціях*, то тут спостерігається така ситуація (рис. 2). Позитивно можна оцінити той факт, що досить значна частина опитаних (47,9%) мають високий рівень вираженості стратегії «гумор», тобто використовує жарти та сміх з приводу ситуації. Також майже у чверті опитаних (23,7%) спостерігається високий рівень вираженості такої стратегії поведінки як «відгальмовування всіх інших занять», яка спрямована на придушення конкуруючої діяльності, тобто ігнорування інших видів активності, для того щоб активніше впоратися зі стресовою ситуацією. Окрім того, досить великій кількості учасників дослідження (20,7%) притаманний високий рівень вираженості стратегії поведінки «релігійний копінг», тобто звернення за допомогою до Бога, віри, релігії.

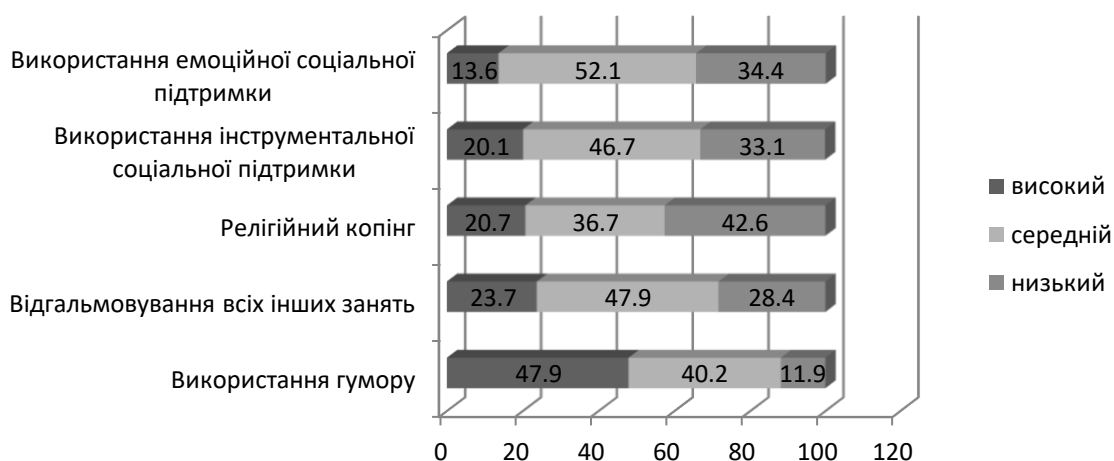

Рис. 2. Вираженість активних, непродуктивних копінг-стратегій у кризових ситуаціях у військових, які зазнали ампутації (у % від загальної кількості опитаних)

Водночас звертає на себе увагу той факт, що використання стратегій поведінки, які мають відношення до отримання соціальної підтримки, в опитаних військових є не дуже високим і значно нижчим, порівняно із попередньо названими стратегіями поведінки. Мова йде про такі стратегії як «використання інструментальної соціальної підтримки» та «використання емоційної соціальної підтримки», високий рівень вираженості яких зафіксовано у 20,1% та 13,6% відповідно. Також суттєвим є те, що низький рівень вираженості таких стратегій зафіксовано у досить великій кількості опитаних (відповідно у 33,1% та 33,4%). Зазначимо, що вказані стратегії поведінки спрямовані на прагнення знайти як емоційну, моральну підтримку, співчуття та розуміння, так і підходи до вирішення проблеми, з якою зустрілися військові.

Далі звернемося до аналізу вираженості у військових *пасивних, непродуктивних копінг-стратегій у кризових ситуаціях*. Як свідчать дані, наведені на рис. 3, незначна частина опитаних (усього кілька відсотків) за більшості копінг-стратегій має високий рівень вираженості копінг-стратегій цієї групи. Але при поєднанні опитаних з високим та середнім рівнями вираженості цих копінг-стратегій число військових, які використовують цей тип копінг-стратегій, значно зростає.

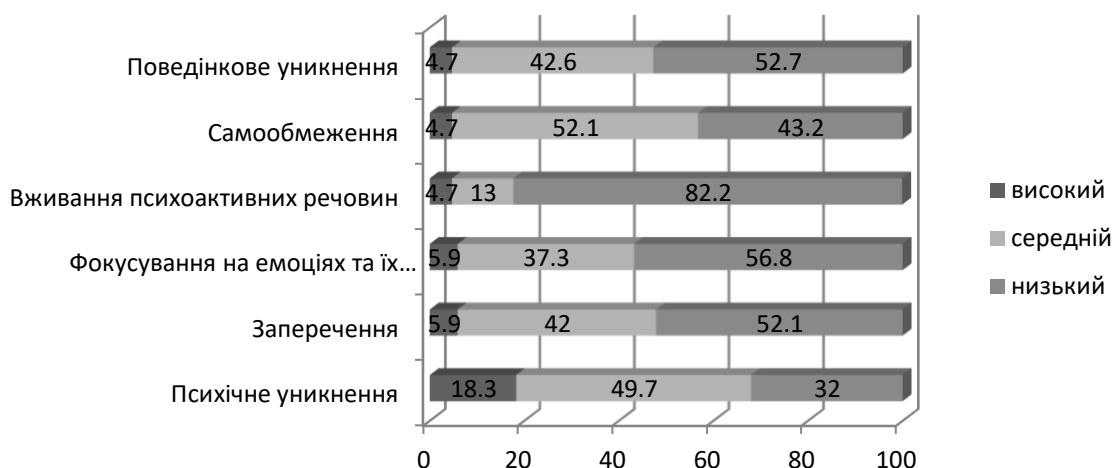

Рис. 3. Вираженість пасивних, непродуктивних копінг-стратегій у кризових ситуаціях у військових, які зазнали ампутації (у % від загальної кількості опитаних)

Так, на першому місці за кількістю опитаних за цим об'єднаним показником (68,0%) знаходиться копінг-стратегія «психічне уникнення», сутність якої полягає в «думковому» підході до уникнення проблеми, тобто використання різних видів активності для відволікання від неприємних думок, пов'язаних з проблемою, наприклад фантазування, сон. Далі слідує копінг-стратегія «самообмеження» (56,8%), яка полягає у стримуванні подолання, тобто очікування придатного для дій моменту і утримання від надто поспішних, імпульсивних дій. На наступному місці знаходяться копінг-стратегія «заперечення» (47,9%), сутність якої полягає в запереченні того, що трапилось. Близькою до неї є копінг-стратегія «поведінкове уникнення» (47,3%), яка полягає у відмові від досягнення мети, регулюванні зусиль, спрямованих на взаємодію зі стресором. Дещо менш вираженою є копінг-стратегія «фокусування на емоціях та їх вентильовання» (43,2%), яка полягає в концентрації на неприємних емоціях та їх активному вираженні, та копінг-стратегія «вживання психоактивних речовин» (17,7%), тобто використання алкоголю, лікарських засобів або наркотиків як спосіб уникнення проблеми та покращення самопочуття.

Отже, опора на досягнення та подолання обмежень в поведінці військових є суттєвою у процесі надання психологічної допомоги військовим, які зазнали ампутації, щодо використання копінг-стратегій у кризових ситуаціях.

Отримані дані певним чином корелюють з результатами емпіричного дослідження В. Мушкевич та Л. Пасічник (2022) щодо копінг-поведінки військовослужбовців. Дослідники встановили, що у військовослужбовців домінує проблемно-орієнтований копінг, когнітивні відносно адаптивні копінг-стратегії та поведінкові відносно адаптивні копінг-стратегії. Вони демонструють високий рівень адаптивного його копінгу, з чого випливає наявність погляду на життя з позитивної точки зору та впевненість, що з будь-якої ситуації можна знайти вихід. Переважній більшості досліджуваних притаманне достатнє усвідомлення власної життєстійкості, що підвищує адаптивність, здатність пристосовуватися до складних ситуацій, непередбачуваних життєвих змін в умовах бойових дій, а також високий рівень відкритого, вільного планування, яке дає можливість щоразу використовувати нові, відповідно до актуальної ситуації, способи постановки життєвих завдань (Мушкевич & Пасічник, 2022).

Друге завдання дослідження полягало у дослідженні зв'язку копінг-стратегій у військових, котрі зазнали ампутації, із їхніми освітньо-професійними характеристиками. До освітньо-професійних характеристик військових, як уже зазначалось раніше, нами було віднесено «довосенні» характеристики військових: *рівень освіти, посада, професійна сфера до війни*.

У процесі дослідження констатовано наявність статистично значущого зв'язку – як позитивного, так і негативного, між освітньо-професійними характеристиками військових, які зазнали ампутації, та рядом їхніх копінг-стратегій у подоланні кризових ситуацій (табл. 2).

Зв'язок копінг-стратегій у кризових ситуаціях у військових, які зазнали ампутації, з їхніми освітньо-професійними характеристиками (r)

	Види копінг-стратегій	Освіта	Посада в організації	Професійна сфера до війни
Активні, продуктивні копінг-стратегії у кризових ситуаціях				
1	Позитивне перевизначення та особистісне зростання			
2	Планування подолання			
3	Прийняття	0,202**		
4	Активний копінг	0,185*		-0,198**
Активні, напівпродуктивні копінг-стратегії у кризових ситуаціях				
5	Використання гумору			
6	Релігійний копінг			
7	Відгальмовування всіх інших занять			
8	Використання інструментальної соціальної підтримки			
9	Використання емоційної соціальної підтримки			
Пасивні, непродуктивні копінг-стратегії у кризових ситуаціях				
10	Психічне уникнення	-0,155*		0,188*
11	Заперечення			
12	Вживання психоактивних речовин			0,201**
13	Самообмеження			
14	Фокусування на емоціях та їх вентилування			
15	Поведінкове уникнення	-0,152*	-0,191*	

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Аналіз отриманих даних, які стосуються такої характеристики військових як «*рівень освіти*», показав таке (табл. 2). Встановлено наявність позитивного статистично значущого зв'язку між рівнем освіти і такими активними та продуктивними копінг-стратегіями як «прийняття» ($p < 0,01$) та «активний копінг» ($p < 0,05$), а також негативного статистично значущого зв'язку між рівнем освіти та такими пасивними та непродуктивними копінг-стратегіями як «психічне уникнення» ($p < 0,05$) та «поведінкове уникнення» ($p < 0,05$).

Виявлені зв'язки свідчать про те, що військові, які мають більш високий рівень освіти, порівняно із військовими, які мають нижчий рівень освіти, частіше використовують стратегії поведінки, що сприяють прийняттю ситуації та використанню активних дій для подолання кризової ситуації. Також військові з більш високим рівнем освіти менше орієнтовані на використання пасивних та непродуктивних стратегій поведінки, які мають відношення до психологічного та поведінкового уникнення. Пояснити це, імовірно, можна глибоким розумінням військовими, в силу вищого рівня освіти, сутності кризової ситуації та проблеми, яку необхідно вирішити.

Стосовно такої характеристики як «*посада в організації*», то в процесі дослідження виявлено негативний статистично значущий зв'язок між посадою в організації до війни та такою пасивною та непродуктивною копінг-стратегією як «поведінкове уникнення» ($p < 0,05$). Зміст цього зв'язку полягає в тому, що чим вищою була посада військових в організації до війни (від працівника до топ-менеджера), тим менше вони використовують названі стратегії поведінки. Очевидно, це пов'язано з тим, що набутий попередній менеджерський досвід до

війни зменшує орієнтацію військових на стратегію поведінки, яка не дає значущого результату у подоланні кризової ситуації.

Щодо такої характеристики як *«професійна сфера до війни»*, то тут виявлено негативний статистично значущий зв'язок між цією характеристикою військових та активною і продуктивною копінг-стратегією «активний копінг» ($p < 0,01$). Водночас зафіксовано позитивний статистично значущий зв'язок між названою характеристикою військових та рядом копінг-стратегій, які є пасивними та непродуктивними: «психічне уникнення» ($p < 0,05$), «вживання психоактивних речовин» ($p < 0,01$).

Суть виявлених зв'язків полягає в тому, що опитувані, які до війни працювали у військовій сфері, більше, порівняно із військовими, які працювали до війни в інших професійних сферах (державна служба, виробництво та ІТ технології, підприємництво та бізнес, освіта тощо), використовують активну та продуктивну копінг-стратегію «активний копінг» і менше використовують пасивні, непродуктивні копінг-стратегії. Очевидно, це пов'язано з тим, що структурованість та чітка організація військової діяльності вимагає більшої зібраності військових, готовності до подолання проблемних ситуацій, які можуть виникнути у будь-який момент.

Загалом, можна стверджувати, що чим вищий рівень освіти військових, їхня посада в організації до війни, тим більше вони використовують активні продуктивні/напівпродуктивні копінг-стратегії, та менше використовують пасивні, напівпродуктивні копінг-стратегії для подолання вираженої кризової ситуації, з якою вони зустрілись під час війни. Такі ж тенденції у використанні копінг-стратегій характерні і для військових, які до війни працювали у військовій сфері. Це, на наш погляд, свідчить про те, що психологічної підтримки у подоланні важкого стресу, пов'язаного з ампутацією, більше потребують особи з нижчим рівнем освіти, нижчою посадою в організації та ті, хто до війни не працював у військовій сфері.

Висновки:

1) В середньому дві третини опитаних використовують активні та продуктивні копінг-стратегії «планування подолання» та «позитивне переформулювання та особистісне зростання», а майже половина опитаних використовують копінг-стратегії «прийняття» та «активний копінг», які спрямовані на продуктивне вирішення вираженої кризової ситуації, з якою вони зустрілись під час війни. Досить значна частина опитаних, майже половина, використовує таку активну, напівпродуктивну копінг-стратегію як «використання гумору», яка зменшує негативний вплив важкої ситуації, з якою зустрілись військові.

2) Водночас спостерігаються певні «проблемні» закономірності. Так, існує наявність певного «розриву» між використанням активних, продуктивних копінг-стратегій, спрямованих на осмислення проблеми та підходів до її вирішення, та стратегій, спрямованих на активну реалізацію визначених підходів. Окрім того, встановлена недооцінка військовими таких активних та напівпродуктивних копінг-стратегій як стратегії соціальної підтримки (як на емоційному, так і на інструментальному рівнях), які мають відношення до соціальної взаємодії. Констатовано значне використання військовими різноманітних *пасивних та непродуктивних копінг-стратегій*, спрямованих на уникнення вирішення проблеми, у тому числі і використання психоактивних речовин.

3) Констатовано статистично значущий зв'язок копінг-стратегій у кризових ситуаціях у військових, які зазнали ампутації, та їхніми *освітньо-професійними характеристиками* (освіта, посада в організації, професійна сфера до війни). Це знайшло відображення в тому, що чим вищий рівень освіти військових, їхня посада в організації до війни, тим більше вони використовують активні продуктивні/напівпродуктивні копінг-стратегії та менше використовують пасивні, напівпродуктивні копінг-стратегії для подолання вираженої кризової ситуації, з якою вони зустрілись під час війни. Такі ж тенденції у використанні копінг-стратегій характерні і для військових, які до війни працювали у військовій сфері.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці технологій психосоціальної реабілітації військових, які зазнали ампутації, з урахуванням отриманих результатів дослідження.

Література

1. Блінов, О.А., & Степаненко, А.А. (2015). Основні напрямки психологічної реабілітації поранених військовослужбовців. *Перспективи розвитку озброєння та військової техніки Сухопутних військ. Збірник тез доповідей Міжнародної науково-технічної конференції*, (с. 234–235). Львів: АСВ.
2. Блінов, О.А., & Тімкін, І.Ф. (2021). Соціальна робота з пораненими військовослужбовцями в військовому госпіталі. *Соціальна та освітня інклюзія: історія, сучасність, перспективи розвитку: колективна монографія у 2-х частинах. Частина 1. Інституційні та особистісні аспекти впровадження в Україні*. (с. 266-279). За ред. С. П. Миронової, Л. Б. Платаш. Чернівці : Технодрук.
3. Блінов, О. (2022). Організаційні ресурси психологічної реабілітації військовослужбовців. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 1(25), 16-22. <https://doi.org/10.31108/2.2022.1.25.2>
4. Карамушка, Л.М. (2020). Вплив копінг-стратегій на структурні компоненти психологічного здоров'я персоналу освітніх організацій. *Актуальні проблеми психології: Т. I. Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія*, 57, 12-21.
5. Карамушка, Л.М. (Ред.) (2021). *Психолого-організаційні детермінанти забезпечення психологічного здоров'я персоналу освітніх організацій в умовах соціальної напруженості* : монографія. Київ – Львів : Видавець Вікторія Кундельська. Retrieved from: [http://psychology-naes-ua.institute/userfiles/files/Karamushka%20\(1\).pdf](http://psychology-naes-ua.institute/userfiles/files/Karamushka%20(1).pdf)
6. Кісарчук, З.Г. (Ред.). (2015). Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: методичний посібник. Київ : ТОВ «Видавництво «Логос».
7. Ковальчук, О.П. (2015). Динамічні особливості психологічної адаптації військовослужбовців – учасників антитерористичної операції до наслідків поранень. *Вісник Національного університету оборони України*, 2 (45), 106-109.
8. Кокур, О. М., Клочков, В.В., Мороз, В.М., Пішко, І. О., & Лозінська, Н.С. (2022). *Забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців в умовах бойових дій* : метод. посіб. Київ-Одеса : Фенікс.
9. Кокур, О. М., Мороз, В. М., Пішко, І. О., & Лозінська, Н. С. (2022). *Теорія і практика управління страхом в умовах бойових дій* : метод. посібник. Київ-Одеса : Фенікс. Retrieved from: <https://lib.iitta.gov.ua/730971>
10. Мушкевич, В., & Пасічник, Л. (2022). Психологічні особливості копінг-поведінки військовослужбовців та цивільного населення в умовах бойових дій. *Психологічні перспективи*, 40, 104–120. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2022-40-mus>.
11. Турецька, Х.І., & Штольцель, Ю.В. (2016). Особливості копінг-стратегій учасників бойових дій в зоні АТО. *Психологія і особистість*, 2(10), 136-146.
12. Ярмольчик, М., Семененко, Л., Добровольський, Ю., & Побережець, Т. (2021). Взаємозв'язок особистісних рис з копінг-стратегіями в учасників операції об'єднаних сил. *Journal of Scientific Papers «Social Development and Security»*, 4, 140–148.
13. Ярмольчик, М.О. (2021). Особливості копінг-стратегій у військовослужбовців Збройних Сил України під час заходів декомпресії. *Габітус*, 22, 111–115.
14. Bates, E., & Mason, R. (2014). Coping Strategies Used by People with a Major Hand Injury: A Review of the Literature. *British Journal of Occupational Therapy*, 77(6), 289-295. doi:10.4276/030802214X14018723137995
15. Desmond, D., & MacLachlan, M. (2006). Coping strategies as predictors of psychosocial adaptation in a sample of elderly veterans with acquired lower limb amputations. *Social Science & Medicine*, 1(62), 208-216. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2005.05.011>.
16. Ferguson, A., Sperber, B., & Gomez, M. (2004). Psychological factors after traumatic amputation in landmine survivors: The bridge between physical healing and full recovery. *Disability and Rehabilitation*, 26, 931-938, DOI: 10.1080/09638280410001708968
17. Ladlow, P., Rhodri, P., Etherington, J., Coppack, R. and all (2015). Functional and Mental Health Status of United Kingdom Military Amputees Postrehabilitation. *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*, 11(96), 2048-2054. <https://doi.org/10.1016/j.apmr.2015.07.016>.
18. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). Stress, appraisal, and coping. New York, 1984.
19. Tuncay, T., & Musabak, I. (2015). Problem-Focused Coping Strategies Predict Posttraumatic Growth in Veterans With Lower-Limb Amputations. *Journal of Social Service Research*, 41, 466-483. DOI: 10.1080/01488376.2015.1033584

References

1. Blinov, O. A., & Stepanenko, A. A. (2015). Osnovni napryamky psykholoichnoi reabilitatsii poranenykh viiskovosluzhbovtziv [Main directions of psychological rehabilitation of wounded servicemen]. *Perspektyvy rozvytku ozbroynnyia ta viiskovoi tekhniki Sukhoputnykh viisk. Zbirnyk tez dopovidei Mizhnarodnoi naukovo-tekhnichnoi konferentsii*, (pp. 234–235). ASV. [In Ukrainian]
2. Blinov, O. A., & Timkin, I. F. (2021). Sotsialna robota z poranenyi viiskovosluzhbovtziamy v viiskovomu hospitali [Social work with wounded servicemen in a military hospital]. In S. Myronova & L. Platash (Eds.), *Sotsialna ta osvityna inklyuzia: istoria, suchasnist, perspektyvy rozvytku: kolektyvna monografia u 2-kh chastynakh. Chastyina 1. Instytutsiini ta osobystisni aspekty vprovadzheniia v Ukraini* (pp. 266-279). Tekhnodruk. [In Ukrainian]
3. Blinov, O. (2022). Organizatsiini resursy psykholoichnoi reabilitatsii viiskovosluzhbovtziv [Organizational resources for psychological rehabilitation of servicemen]. *Organizatsiina psykholoia. Ekonomichna psykholoia*, 1(25), 16-22. <https://doi.org/10.31108/2.2022.1.25.2> [In Ukrainian]
4. Karamushka, L. M. (2020). Vplyv koping-strategii na strukturni komponenty psykholoichnogo zdorovya personalu osvitynih organizatsii [The impact of coping strategies on the components of mental health of staff of educational organizations]. *Aktualni problemy psykholoii: V. I. Organizatsiina psykholoia. Ekonomichna psykholoia. Sotsialna psykholoia*, 57, 12-21 [In Ukrainian]

5. Karamushka, L. M. (Ed.). (2021). *Psykhologo-organizatsiini determinanty zabezpechennya psykhologichnogo zdorovya personalu osvitynikh organizatsii v umovakh sotsialnoi napruzhenosti [Psychological and organizational determinants of promoting the mental health of the staff of educational organizations in conditions of social tension: monograph]*. Vydavets Viktoriya Kundelska. [http://psychology-naes-ua.institute/userfiles/files/Karamushka%20\(1\).pdf](http://psychology-naes-ua.institute/userfiles/files/Karamushka%20(1).pdf) [In Ukrainian]
6. Kisarchuk, Z. G. (Ed.). (2015). *Psykhologichna dopomoga postrazhdalym vnaslidok kryzovykh travmatychnykh podii: metodychnyi posibnyk [Psychological help to victims of traumatic events: methodological guide]*. Vydavnytstvo «Logos». [In Ukrainian]
7. Kovalchuk, O. P. (2015). Dynamichni osoblyvosti psykhologichnoi adaptatsii viiskovosluzhbovtziv–uchasnykiv antyterorystychnoi operatsii do naslidkiv poranen [Dynamic features of the psychological adaptation of the anti-terrorist operation military personnel to being wounded]. *Visnyk Natsionalnogo universytetu oborony Ukrainy*, 2(45), 106-109. [In Ukrainian]
8. Kokun, O. M., Klochkov, V. V., Moroz, V. M., Pishko, I. O., & Lozinska, N. S. (2022). *Zabezpechennya psykhologichnoyi stitkosti viiskovosluzhbovtziv v umovakh boiovykh dii [Promoting psychological stability of military personnel in the conditions of hostilities]*. Feniks. [In Ukrainian]
9. Kokun, O. M., Moroz, V. M., Pishko, I. O., & Lozinska, N. S. (2022). *Teoria i praktyka upravlinnya strakhom v umovakh boiovykh dii [Theory and practice of fear management in the conditions of hostilities]*. Feniks. <https://lib.iitta.gov.ua/730971> [In Ukrainian]
10. Mushkevych, V., & Pasichnyk, L. (2022). Psykhologichni osoblyvosti koping-povedinky viiskovosluzhbovtziv ta tsyvilnogo naseleennya v umovakh boiovykh dii [Psychological features of coping behavior of military personnel and civilians in the conditions of hostilities]. *Psykhologichni perspektyvy*, 40, 104-120. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2022-40-mus>. [In Ukrainian]
11. Turetska, Kh. I., & Shtoltsel, Yu. V. (2016). Osoblyvosti koping-strategii uchasnykiv boiovykh dii v zoni ATO [Features of coping strategies of combatants in the ATO zone]. *Psykhologia i osobystist*, 2(10), 136-146. [In Ukrainian]
12. Yarmolchuk, M., Semenenko, L., Dobrovolskyi, Yu., & Poberezhets, T. (2021). Vzayemozvyazok osobystisnykh rys z koping-strategiami v uchasnykiv operatsii obyednanykh syl [The relationship between joint forces operation personnel's personal traits and coping strategies]. *Journal of Scientific Papers «Social Development and Security»*, 4, 140-148. [In Ukrainian]
13. Yarmolchuk, M. O. (2021). Osoblyvosti koping-strategii u viiskovosluzhbovtziv zbroinykh syl Ukrainy pid chas zakhodiv dekompresii [Features of coping strategies of servicemen of the armed forces of Ukraine during decompression]. *Gabitus*, 22, 111-115. [In Ukrainian]
14. Bates, E., & Mason, R. (2014). Coping Strategies Used by People with a Major Hand Injury: A Review of the Literature. *British Journal of Occupational Therapy*, 77(6), 289-295. <https://doi.org/10.4276/030802214X14018723137995>
15. Desmond, D., & MacLachlan, M. (2006). Coping strategies as predictors of psychosocial adaptation in a sample of elderly veterans with acquired lower limb amputations. *Social Science & Medicine*, 1(62), 208-216. <https://doi.org/10.1016/j.soescimed.2005.05.011>.
16. Ferguson, A., Sperber, B., & Gomez, M. (2004). Psychological factors after traumatic amputation in landmine survivors: The bridge between physical healing and full recovery. *Disability and Rehabilitation*, 26, 931-938. <https://doi.org/10.1080/09638280410001708968>
17. Ladlow, P., Rhodri, P., Etherington, J., Coppack, R. (2015). Functional and Mental Health Status of United Kingdom Military Amputees Postrehabilitation. *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*, 11(96), 2048-2054. <https://doi.org/10.1016/j.apmr.2015.07.016>.
18. Lazarus R. S., & Folkman S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York, 1984.
19. Tuncay, T., & Musabak, I. (2015). Problem-Focused Coping Strategies Predict Posttraumatic Growth in Veterans With Lower-Limb Amputations. *Journal of Social Service Research*, 41, 466-483. <https://doi.org/10.1080/01488376.2015.1033584>

Відомості про авторів

Карамушка Людмила Миколаївна, дійсна членкиня НАПН України, докторка психологічних наук, професорка, завідувачка лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна.

Karamushka, Liudmyla, Academician of the NAES of Ukraine, Dr., Prof., Head, laboratory of organizational and social psychology, G.S. Kostyuk Institute of psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0622-3419>

E-mail: LKARAMA01@gmail.com

Креденцер Оксана Валеріївна, докторка психологічних наук, доцентка, провідна наукова співробітниця лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна.

Kredentser, Oksana, Dr., Assoc. Prof., leading researcher, Laboratory of organizational and social psychology, G.S. Kostyuk Institute of psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4119-190X>

E-mail: okred278@gmail.com

Терещенко Кіра Володимирівна, докторка психологічних наук, старша наукова співробітниця лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна.

Tereshchenko, Kira, Dr., senior researcher, Laboratory of organizational and social psychology, G.S. Kostyuk Institute of psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1149-2704>

E-mail: kteresh75@gmail.com

Карамушка Тарас Вікторович, кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної психології Київського інституту сучасної психології та психотерапії, м. Київ, Україна.

Karamushka, Taras, Candidate of Psychological Sciences (PhD), Assoc. Prof., the Department of Social Psychology, Kyiv Institute of Modern Psychology and Psychotherapy, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4813-8327>

E-mail: Tkarama90@gmail.com

Трофімов Андрій Юрійович, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології розвитку Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна.

Trofimov, Andrii, Candidate of Psychological Sciences (PhD), Assoc. Prof., the Department of Psychology, Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2207-7100>

E-mail: trofim060468@gmail.com

Вісіч Олександр Юрійович, фахівець з питань соціальної роботи та психології, проєктний менеджер, Благодійна організація «Благодійний фонд «Внутрішня сила нації», Київ, Україна.

Visich, Oleksandr, specialist in social work and psychology, project manager, Charitable organization Charitable foundation «Inner power of nation», Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-3180-8301>

E-mail: visicharity@gmail.com

Полівко Лариса Юріївна, кандидатка психологічних наук, асистентка кафедри соціальної роботи Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна.

Polivko, Larysa, Candidate of Psychological Sciences (PhD), assistant at the Department of Social Work, Taras Shevchenko Kyiv National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9102-2779>

E-mail: polivkoly@gmail.com

Трофімова Дар'я Олександрівна, кандидатка психологічних наук, доцентка кафедри соціальної психології Київського інституту сучасної психології та психотерапії, м. Київ, Україна.

Trofimova, Daria, Candidate of Psychological Sciences (PhD), Assoc. Prof., the Department of Social Psychology, Kyiv Institute of Modern Psychology and Psychotherapy, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7628-1860>

E-mail: dariia.trofimova@gmail.com

Зварич Роман Михайлович, магістр психології, член наглядової ради Благодійної організації «Благодійного фонду «Внутрішня сила нації», м. Київ, Україна.

Zvarych, Roman, MA in Psychology, Member of the Supervisory Board of the Charitable organization Charitable foundation «Inner power of nation», Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-3227-5716>

E-mail: zvhr99@gmail.com

Отримано 10 березня 2023 р.
Рецензовано 17 березня 2023 р.
Прийнято 20 березня 2023 р.